

תמר אלאור • סנדלים

אנחרופולוגיה של סגנון ישראלי

תמר אלזור • סנדלים

אנתרופולוגיה של סגנון ישראלי

עם עובד

הוצאת עם עובד

Tamar El Or
Sandals
The anthropology of Local Style

Edited by Erez Volk
עריכה: ארז וולק

עיצוב: סטודיו דור כהן

כל הזכויות לספר זה בעברית שמורות למחברת ולהוצאת ספרים עם עובד בע"מ.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לבצע בפומבי, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי – אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר – את החומר שבספר זה או חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה או בחלק ממנו אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת מהמוציא, שתיתן מראש ובכתב.

© הוצאת ספרים עם עובד בע"מ, תל אביב
נדפס בחשע"ה בדפוס א.ב. תל אביב
All rights reserved
© Am Oved Publishers Ltd. Tel Aviv 2014
Printed in Israel • ISBN 978-965-13-2453-6

לאנאורים הצעירים

"No People known to us, however hard their lives may be, spend all their energies in the acquisition of food and shelter... Even the poorest tribes have produced work that gives to them esthetic pleasure".

Franz Boas, Primitive Art, 1927, p. 8

"עד כמה שידוע לנו אין עם עלי אדמות, ויהיו חייו קשים ככל שיהיו, המשקיע את כל מרצו בחיפוש אחר מזון ומחסה [...] אפילו השבטים העניים מכול הפיקו עבודה שמעניקה להם תענוג אסתטי.

תוכן העניינים

11

הסיפור הישראלי של הצורות

15

א. סנדלי נימרוד – המסע לארץ כנען

15

העסק

26

מה נעלו בין אשור למצרים

36

אברהם הוא נמרוד ונמרוד הוא אברהם

40

ב. אנתרופולוגיה וסגנון

40

סגנון וצורה

44

התרבות של הצורה או החוק החברתי של האסתטי

45

בועז וממשיכיו על סגנון

48

נימרוד בעיני מחפשת דרך

60

הגעגוע לפשוט

66

לא פשוט

73

ג. שורשי הטיוול הגדול

73

הפרימיטיב הפוסט־מודרני

76

”אנחנו הציוד של הנווד”

86

גומי במאה שבעים וחמש מעלות צלסיוס

96

ד. נאות – עמוד נוח!

96

מנחל געתון לאגם החולה

98

כאן נולדו הסנדלים?

102

”את הכי יפה כשנוח לך”

106

מנעליים אורתופדיות לנעלי נוחות

107

”נאות לאן?”

109

נוחות ישראלית

110

נוחות בין-לאומית כמעשה ציוני

115

ה. דיבוב חפצים – מתודולוגיה של החומר

116

כוחו העיוני של החומר

124

לייצר ולמכור

138

לעשות וללמוד: הפדגוגיה של המלאכה

149

נעולים על חלוצים: סגנון ישראלי

154

תודות

156

רשימה ביבליוגרפית

הסיפור הישראלי של הצורות

“אם כל מה שתזכרו מהביקור היום במוזאון זה את פסלו של נמרוד, דיינו”.
(מדריכה במוזאון ישראל, סתיו 2011)

בקיץ 2010, בתום שלוש שנות שיפוצים, פתח מוזאון ישראל המחודש את שעריו למבקרים. שדרת הכניסה לקמפוס המרכזי רחבה וריקה. השדרה חולפת על פני מדור הארכאולוגיה, על חלונות הראווה המציגים מעט מהנמצא במדור. היא עוברת על פני גרם מדרגות המוליך לאגף היורדיקה, שכמה מאוצרותיו מציצים אל השדרה, וממשיכה הלאה עד שהיא מסתיימת בצומת שאפשר לפנות ממנו לשני כיוונים. במרכז הצומת הזה, על דוכן עגול, ניצב פסל. גופו הצנום וצבעו האחיד, החולי, מאפשרים למבקר לחלוף על פניו בלי לתת עליו את הדעת.

מי שיתעכב יוכל להתהלך סביב הדוכן ולהתבונן בפסל. המבקר יוכל לראות את חזית הפסל, ומאחוריה נשקפת תצוגה אנתרופולוגית של חפצי אמנות מכל קצוות העולם. הוא יוכל לראות את צדו השמאלי, שמעברו תצוגת הקבע של האמנות הישראלית, לעמוד בצדו האחורי ולצפות אתו בנוף הפתוח הנשקף מן החלון או לסקור את צדו הימני על רקע שער הקמפוס. כל אחת מארבע הכנפות הללו משמשת הקשר לפסל, וכולן כאחת מדגישות את בדירותו ואת ייחודו. במלאות לו שבעים שנה הוא הוצב על אם הדרך כסימן וכמפתח: סימן לעולם הצורות של הישראלים ומפתח להכנתו. רבים מהסיוורים

המודרכים מתעכבים תחילה אצלו. לעתים ממתינות המדריכות עד שקבוצה אחת "תפנה את נמרוד", ואז תוכלנה הן לאסוף את קבוצתן סביבו ולהתחיל את הסיור ואת הסיפור המלווה אותו. הביוגרפיה של הפסל משמשת נרטיב חובק למסע הקצר בבית הנכות ובעולם הצורות שהוא מציע, נקודת התייחסות שאפשר לצאת ממנה ולחזור אליה. אפשר ללכת ממנו בחזרה לאולמות הארכאולוגיה והיודאיקה, אפשר להמשיך ממנו הלאה אל האמנות הישראלית העכשווית, ואפשר לפנות ממנו אל תרבויות רחוקות מכאן. הביוגרפיה שלו מאפשרת ומחזיקה את הפניות הללו, אחורה, קדימה ולצדדים, והסיפור הישראלי של הצורות, סיפור טרי של סגנון בחברה חדשה, מנצל את הביוגרפיה של הפסל ומציע סדר לסיור המודרך.

הפסל נמרוד זכה לאזכורים, פרשנויות, מחקרים וציטוטים ביצירות אמנות אחרות בהיקפים השמורים רק לו.¹ הוא בא לעולם על פי הזמנה. בשנת 1939 פנה הארכאולוג אליעזר סוקניק אל יצחק דנציגר, פסל צעיר ששב מלימודים בלונדון. דנציגר נחשף שם למגמה הארכאית-פרימיטיבית בפיסול, תנועה שמצאה מקורות השראה ליצירה עכשווית באוספי המוזאוניס האתנוגרפיים והארכאולוגיים. סוקניק ביקש תבליט קיר לחזית בית הנכות לעתיקות היהודים שהיה עתיד להיחנך ב־1941 בהר הצופים בירושלים. דנציגר (אולי בהשפעת תבליטי הקיר האשוריים מן העיר נמרוד שראה במוזאון הבריטי) בחר בנמרוד המקראי כגיבור התבליט. הסקיצות שהציג לסוקניק הובילו בסופו של דבר לביטול ההזמנה. בחירתו של דנציגר בנמרוד – הדמות המקראית המסופוטמית, שהמדרש והמסורת היהודית הציבו כהיפוכו של אברהם אבי האומה – עמדה כנראה בבסיס הדחייה. אך הדבר לא מנע את בואו של נמרוד לעולם. נראה שדנציגר כבר הכין גם מתווה לפסל ועתה השלים את מלאכתו, אם כי זו נחשפה לעיני הציבור רק ב־1944, בתערוכה השנתית של אמני ארץ ישראל שהתקיימה בתאטרון הבימה בתל אביב. הפסל התקבל ברגשות מעורבים. רבים אכן ראו בו "אליל", סמל לטומאה, אך היו גם שכבר אז זיהו את המקוריות והעוצמה המקופלות בגוף השברירי. חיים גמזו,

¹ מתוך השפע הזה יש לציין את פרסומיו של חוקר האמנות גדעון עפרת. ראו: עפרת, 2011 ואת הפרק "האוטופיה הנמרודית" בתוך: אוחנה, 2008.

מבקר האמנות של עיתון הארץ ולימים מנהל מוזאון תל אביב, ייחס את שפתו האסתטית למהלך היסטורי שבו "עם החוזר אל אדמתו, חוזר גם אל סביבתו הגאוגרפית". את עוצמתו האמנותית של הפסל ייחס לכישורים של יוצרו ולעמדתו, והוא כתב עליהם בין היתר:

הפסל של נמרוד הוא קומפוזיציה מלאת עניין. ביחוד מתוך שיוצרו לא נתן לשכנע את עצמו על ידי מוסכמות כל שהן. ההתרחקות מן הקונבנציה והשאיבה מן ההשראה העצמית הן מעלותיה הראשיות של יצירה זו. (בתוך: אוחנה 2008, עמ' 102).

ארשה לעצמי להניח כי בין המבקרים הרבים שפקדו את התערוכה היה גם סנדלר תל-אביבי אחד, שנולד בהולנד לפליטים יהודים מפולין והיגר משם לישראל. חודשים אחדים לאחר שנחשף אל הפסל במבואה של תאטרון הבימה, ניגש אותו אדם לרשם החברות והקים חברה ושמה נימרוד בע"מ. שש המניות של החברה חולקו כך: ארבע לארבעת האחים, אחת לאביהם, ואחת חולקה בין שתי האחיות. האיש – יוסף רוזנבליט – ואָחיו המשיכו לייצר ולתקן נעליים כמו שעשה אבי המשפחה בהולנד וכמו שעשה סֶבֶם בגליציה. הם יצרו ועבדו בתל אביב מיום שהגיעו אליה ב-1935, וכמאמרו של גמזו לעיל, לצד עשיית הפרנסה בארצם החדשה ביקשו גם לחזור לסביבתם הגאוגרפית.

את כפות רגליו של הפסל נמרוד לא יכול היה רוזנבליט לראות, שכן דנציגר בחר לקטוע את הדמות, 95 סנטימטרים גובהה, מברכיה ומטה. מבחינתו של רוזנבליט, הכול היה פתוח. תעשיית הנעליים היתה בחיתוליה, הצורות המקומיות ועמן הסגנון שיאפיין אותן חיכו לידים עובדות ולמוח יצירתי, ולרוזנבליט – ששינה את שמו לבן ארצי – היה מזה ומזה.

מסענו האנתרופולוגי בעקבות הסנדל מתחיל בנקודה הזו, כאשר יוסף (רוזנבליט) בן ארצי, שהכול קראו לו "ארצי", ארגן מחדש את העסק המשפחתי בשם נימרוד (הוא כתב את השם באות יו"ד). אחר כך נעקוב אחר היוזמה שלו ותוצאותיה החומריות, ומשם אל קורותיו

של החפץ, של הסנדל, אצל יזמים חדשים ואחרים. הספר מבוסס על ראיונות עם בני משפחה, יצרנים, יזמים, בעלי חברות, מעצבים וכדומה, לצד מחקר בארכיונים של כל אחת מן החברות ובארכיון המדינה. לאלה יצטרפו השימוש במחקרים ארכאולוגיים והביקורים במוזאונים שונים ברחבי העולם, המציעים ייצוגים חומריים של הסנדל.

ספר זה, העוסק באנתרופולוגיה של סגנון ישראלי, לא התחיל את מסעו אצל הפסל. המחקר שהספר מבוסס עליו ביקש להתחיל דווקא בחפץ שימושי, באובייקט מקומי שאפשר לייחס לו ישראליות. באופן כמעט קלישאתי היה החפץ הנבחר סנדל, אותו סנדל בעל שתי רצועות רוחב המוכר כאן כ"סנדל תנ"כי". הניסיון לתאר את החפץ הזה ולהבינו הביא אותי עד מהרה אל הביוגרפיה של נמרוד. משם, כמו בסיוור המודרך, נפתחו נתיבים אל הארכאולוגיה של החפץ-סנדל כאובייקט מסופוטמי, אל מורשתו היהודית, אל חייו כישראלי כשבעים שנה ואל קורותיו בעולם הגדול. הביוגרפיה שאציע לחפץ סנדל לא תנוע על ציר הזמן ולא לפי סדר המחלקות במוזאון. סיפורו של הסנדל מאורגן כאן בעיקר לפי שלושת יצרניו העיקריים וההיסטוריה שלהם. עם זאת, המיתולוגיה של נמרוד והביוגרפיה שלו כיצירת אמנות עוברות בסיפור כחוט השני ומאשרות את מיקומו כמפתח לצורות המקומיות.

תחילתו של הסיפור כאמור בתל אביב של שנת 1944. אפשר היה להתחילו באותה השנה בעמק זבולון עם קבוצת חלוצים יוצאי צ'כיה שהקימה סנדלרייה בנהרייה, סנדלרייה שתגדל ותהיה למפעל נעליים. קבוצה זו עלתה לבסוף לקרקע בשולי אגם החולה, הקימה את קיבוץ נאות מרדכי והמשיכה לייצר נעליים בשם נעלי געתון, לימים נעלי נאות.

הבחירה להתחיל דווקא בתל אביב ובחברת נימרוד נובעת מן העניין שיש למחקר זה בהתגבשותו של סגנון מקומי. תל אביב היא המקום שהסנדל התנ"כי, בעל שתי רצועות הרוחב, קיבל בו את מיתוגו כחפץ ישראלי וכצורה ישראלית. אל הסנדלריות הקיבוציות, שהתחילו כנראה בייצורו של חפץ זה, נגיע במסענו צפונה לאורך הפרקים; מתל אביב לחברת שורש שבטירת כרמל והלאה עד לאגם החולה.

1
 שחור-BK
 חום-BR
 טבעי-NL
 size: 27-46

8
 שחור-BK
 size: 40-46

3
 שחור-BK
 טבעי-NL
 size: 27-46

11
 שחור-BK
 טבעי-NL
 size: 35-46
 לבן-WT
 size: 35-41

4
 שחור-BK
 טבעי-NL
 size: 27-46
 לבן-WT
 size: 27-35

26
 שחור-BK
 טבעי-NL
 size: 35-46

6
 שחור-BK
 טבעי-NL
 size: 40-46

39
 שחור-BK
 טבעי-NL
 size: 35-46
 לבן-WT
 size: 35-41

7
 שחור-BK
 טבעי-NL
 size: 27-46
 לבן-WT
 size: 35-41

53
 שחור-BK
 לבן-WT
 טבעי-NL
 size: 35-41

5
 שחור-BK
 לבן-WT
 אדום-RD
 size: 27-35

28
 שחור-BK
 לבן-WT
 size: 35-41

9
 שחור-BK
 size: 39-46

30
 שחור-BK
 size: 35-46
 לבן-WT
 size: 35-41

19
 לבן-WT
 אדום-RD
 size: 27-35

31
 שחור-BK
 לבן-WT
 טבעי-NL
 size: 35-41

21
 שחור-BK
 טבעי-NL
 size: 35-46
 לבן-WT
 size: 35-41

38
 שחור-BK
 טבעי-NL
 size: 35-46
 לבן-WT
 size: 35-41

25
 א-שחור
 לבן-WT
 size: 35-41

41
 שחור-BK
 לבן-WT
 size: 35-41

הכפולה הקלסית
 הכפולה האמצעית של קטלוג סנדלי נימרוד 1969.